

Стефанишин Наталія Михайлівна

*кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка
кафедри цивільного права Навчально-наукового
юридичного інституту Прикарпатського
національного університету
імені Василя Стефаника*

МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬСТВА ТА ДОГОВІР В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТНО- ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Система правового регулювання приватно - правових відносин включає в себе низку правових елементів за допомогою яких дані відносини знаходять своє самостійне місце в об'єктивній дійсності. Важлива роль відводиться договору та моральним засадам суспільства, які взаємодіючи між собою виступають регуляторами суспільних відносин загалом.

Запропонована тематика наукового дослідження є наскрізною та охоплює питання не лише цивілістично-правового характеру, а й «піднімає» питання філософії та соціології права, загальної теорії права тощо. Тому, остання є предметом наукових досліджень вчених у різних галузях права, зокрема, Р.Майданик, С.Погрібний, В.Примак, С.Фурса, П.Рабінович, О.Гришук, Б.Кістяківський та інших.

Правове регулювання суспільних відносин здійснюється на двох рівнях: імперативному (нормативному) та диспозитивному (індивідуальному). Нормативне регулювання спрямоване на упорядкування поведінки людей за допомогою загальних правил, моделей, взірців, еталонів поведінки, які поширюються на всі випадки даного виду і яким повинні підпорядковуватися всі особи, які потрапили в сферу нормативноправової регламентації. Суть індивідуального регулювання полягає в упорядкуванні поведінки людей за допомогою правил поведінки, що стосується конкретного випадку чи певного кола осіб [1, с.10-11].

Майданик Р.А. досліджуючи питання джерел цивільного права зазначає, що в системі правового регулювання цивільних відносин потрібно визначати первинне та вторинне (похідне) правове регулювання. До першого слід віднести законодавство, нормативно-правовий договір, правові звичаї, загальні правові засади (принципи) цивільного права, моральні засади суспільства. До другого – цивільно-правовий договір та судовий прецедент [2, с.55].

Специфічним різновидом соціальних регуляторів цивільних відносин є моральні засади суспільства, вказівка на які міститься у ЦК України. Відповідно до ч.4 ст.13 ЦК - при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства. Нормою ч.1ст.19 передбачено, що самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Згідно ч.2 ст.319 ЦК – власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать

закону. При здійсненні своїх права та виконанні обов'язків власник зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільства. Ч.1 ст.203 ЦК України встановлено, що зміст правочину не може суперечити Цивільному кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам [3]. Враховуючи вище викладене, вбачається, що по-перше, законодавець закріпив у цивільному законодавстві «моральні засади суспільства» як категорію обмеження здійснення цивільних прав, зокрема, встановленого у ст.3 ЦК України принципу свободи договору. По-друге, ч.1 ст.203 ЦК України вказує на те, що законодавець розуміє моральні засади суспільства як щось окреме від приписів ЦК, інших актів цивільного законодавства (перелічені у ст.4 ЦК України) та інтересів держави і суспільства. Така законодавча позиція виглядає логічною, оскільки моральні засади, закріплені у позитивному законодавстві, втрачають свій статус та, в залежності від ситуації, перетворюються на положення Цивільного кодексу або інших актів цивільного законодавства. На нашу думку, така трансформація може свідчити про те, що суспільна мораль впливає на формування цивільно-правових норм, але при цьому, не може переноситись у чистому вигляді в позитивне право. В зазначеному контексті необхідні додаткові наукові дослідження моральних засад суспільства як соціального джерела цивільного права загалом. Отже, можна зробити висновок про відсутність законодавчих підстав для ототожнення категорії «моральні засади суспільства» із приписами позитивного права. Вважаємо, що під моральними засадами суспільства, у контексті статей 13, 203 ЦК України, необхідно розуміти ті моральні норми, які не закріплені у цивільному законодавстві України. У зв'язку з чим постає питання щодо надання законодавчого визначення категорії «моральні засади суспільства». Але, чи є в цьому необхідність?

Положення про дотримання моральних засад суспільства міститься й в нормах сімейного законодавства. Так, відповідно до ч.9 ст.7 СК України – сімейні відносини врегульовано на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства. Про моральні засади йдеться у ст.ст.3, 7, 9, 11, 56, 97, 111, 151, 155 Сімейного Кодексу України. Моральні засади суспільства мають також важливе значення при врегулюванні сімейних відносин за домовленістю (договором). Відповідно до ст.9 СК – подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі, відносини між якими регулює СК, можуть врегульовувати свої відносини за домовленістю (договором), а також, особи, які проживають однією сім'єю, а також родичі за походженням, відносини яких не врегульовані СК, можуть врегульовувати свої сімейні (родинні) відносини за договором, який має бути укладений у письмовій формі. Такий договір є обов'язковим до виконання, якщо він не суперечить вимогам СК, інших законів України та моральним засадам суспільства [4]. Загалом, в сімейному законодавстві окреслена ціла низка договірних конструкцій, що обслуговують сімейні правовідносини, зокрема, шлюбний договір, договір про поділ майна подружжя, договір про виділ майна

подружжя, договір про здійснення батьківських прав та виконання батьківських обов'язків, договір про сплату аліментів та інші.

Таким чином, можемо зробити висновок, що в сімейних відносинах моральні засади отримують правове оформлення «трансформуючись» в положення договору.

Як було зазначено вище, на законодавчому рівні імперативного поняття «моральні засади суспільства» немає. Наявна судова практика також не дає відповіді на поставлене питання та обмежується позицією, що правочин, який суперечить інтересам держави і суспільства, водночас суперечить моральним засадам суспільства. Лише в одному Законі «Про захист суспільної моралі» визначено зміст поняття суспільна мораль - система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість – ст.1 вказаного Закону [5].

Науковець С.П. Погрібний зазначає, що моральні засади суспільства — це основні принципи суспільної моралі, тобто визнана і підтримана більшістю членів суспільства система життєвих принципів, поглядів, суджень, оцінки людей, а також відповідних їм норм поведінки, що відображають погляди, які склалися у суспільстві про добро і зло, обов'язок, справедливість і несправедливість, гідність і безчестя, про схвальність і ганебність тощо [6, с.100–101].

С. Бервено наголошує, що рівень вимог, що ставляться до поведінки людини, значно вище в моралі, яка в багатьох випадках вимагає від особистості значно більше, ніж юридичний закон, хоча він і передбачає за деякі протиправні дії суворі санкції. Вона більш вимоглива до поведінки індивіда. Право не в змозі примусити людину бути завжди і у всьому чесною та справедливою. Цього законом не передбачено [7, с.12-14].

Однозначно можемо стверджувати, що однією з основних функцій договору та моральних засад суспільства у їх взаємозв'язку є регулювання суспільних відносин з метою задоволення інтересів відповідних суб'єктів. Вчені філософії права зазначають, що договір і моральні засади суспільства по-різному здійснюють свій регулятивний вплив на особистість, пригнічуючи природну агресивність, стримуючи егоїстичні інстинкти та пристрасті, які спонукають людей до діянь. Так, норми права та положення договору визначають і регулюють зовнішній порядок, а мораль формує соціальні якості особистості. Монополізувавши примус в руках держави, задекларовані норми стримують людей загрозою його застосування. Мораль виховує почуття милосердя, стійкості до спокус, до переважання відчуттів на розумом, до безвілля. Проте, необхідно зауважити, що, мораль не закликає до упокорювання, всепрощення та несупротиву злу. Основним обов'язком моральної людини є захист пригноблених, немічних, нетерпимість до аморальних вчинків [8, с.89-93].

Варто погодитися з думкою Н. Оніщенко, що моральні норми та норми права задекларовані в законі чи договорі не можуть носити суперечливого

характеру, оскільки у механізмі соціального регулювання вони ж виконують одне завдання – упорядкування суспільних відносин. Занепад моралі не може не позначатися на появі дисфункцій правового розвитку в певних просторово-часових вимірах. Саме стабільність моральних норм, моральна «переконаність» суспільства, повага до усталених загальнолюдських канонів поведінки призводять до сприйняття настанов задекларованих положень, поваги до них, до підвищення авторитету цього найбільш дієвого соціального феномену, а, отже, до ефективної дії інститутів громадянського суспільства [9, с. 68].

Однак, все ж залишаються «відкритими» питання про те, що слід відносити до моральних засад суспільства і хто їх визначає? Чому законодавець на нормативному рівні не окреслює, до прикладу, ознак чи переліку моральних засад суспільства, які можуть декларуватися в положеннях договорів, що укладаються в сфері приватно – правових відносин тощо.

Аналіз норм чинного законодавства та наукової літератури дозволяє зробити висновок, що поняття «моральні засади суспільства» – це оціночна правова категорія і визначати зміст даного поняття на законодавчому рівні позбавлено правового сенсу. Адже, як відомо, законодавець обмежує здійснення цивільних прав за допомогою імперативних та оціночних норм. Зазначене пов'язане з неможливістю на законодавчому рівні передбачити всі можливі ситуації та врегулювати їх за допомогою імперативних норм, саме з цих причин у законодавстві закріплюються оціночні поняття та правові положення.

Підсумовуючи наведене, робимо висновок про те, що «моральні засади суспільства» та «договір» є надбанням суспільства загалом, які формуються в залежності від потреб та цінностей людства на відповідному історичному етапі та, в цілому, сприяють розвитку правової свідомості, правової культури та правового виховання громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Хімчук Н. І. Джерела цивільного права України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Н. І. Хімчук. Одеса, 2011. 21 с.

2. Майданик Р. А. Вчення про джерела цивільного права України/ Право України. 2017. №6. С.53-63.

3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435–IV. Дата оновлення: 17.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 30.03.2022).

4. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947–III. Дата оновлення: 19.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 30.03.2022).

5. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 р. № 1296–IV. Дата оновлення: 13.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text> (дата звернення: 30.03.2022).

6. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: монографія / С. О. Погрібний. Київ: Правова єдність, 2009. 304 с.

7. Бервено С. М., Романченко О. М. Співвідношення права і моралі в регулюванні суспільних відносин на сучасному етапі. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». Випуск 23, 2017. С. 12–14.

8. Єліманова О. М. Право та мораль: співвідношення понять в контексті аналізу основних регуляторів суспільних відносин, чинників та наслідків їхнього регулятивного впливу. Часопис Київського університету права. 2014/4. С. 89–93.

9. Оніщенко Н. М., Стоєцький С. В., Сунетін С. О. Право і мораль як соціальні регулятори в контексті розвитку громадянського суспільства: сучасні реалії. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2014. № 10. С. 64–70.

Вінтоняк Наталія Дмитрівна

кандидатка юридичних наук, науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

ВИКОНАННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В УМОВАХ ВОЄНОГО СТАНУ

Виконання договірних зобов'язань під час наявності форс-мажорних обставин, на жаль, останнім часом набуває все більшої актуальності. Спочатку всі стикнулися з пандемією COVID-19, а зараз з військовою агресією Російської Федерації проти України. У зв'язку з останнім на території України з 24 лютого 2022 року введено воєнний стан згідно Указу Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» та продовжено згідно Указу Президента України «Про продовження дії воєнного стану в Україні» № 133/2022 від 14 березня 2022 року.

Зрозуміло, що в умовах воєнного стану фізичні та юридичні особи стикаються із тим, що не мають можливості виконати свої договірні зобов'язання в силу різних обставин (виїзд за межі України, мобілізація, фактичне припинення господарської діяльності підприємств, руйнування доріг та іншої інфраструктури тощо). Водночас варто зазначити, що введення воєнного стану не звільняє автоматично всіх сторін договору від виконання зобов'язань. Однак на практиці можна стикнутися із ситуацією, коли одна із сторін договору не виконує взяті зобов'язання посилаючись на форс-мажорні обставини навіть за можливості їх виконання.

Загалом форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) характеризується, по-перше, як зовнішня до діяльності сторін обставина. По-